

જો થોડીક વધુ કાળજી લીધી હોત... | હિમાંશી શેલત

[નદીનો ત્રીજો કાંઠો : અનુવાદ-સંપાદન : દક્ષા પટેલ, રાજેન્દ્ર પટેલ, રંગદ્વાર પ્રકાશન, યુનિ. પ્લાઝા, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૧, પૃ. ૧૩૨, કિં. રૂ. ૧૦૦/-]

વિષયવસ્તુ અને રચનારીતિની દષ્ટિએ રસપ્રદ લાગે એવી કેટલીક વિદેશી અને પ્રાદેશિક વાર્તાઓનો સંચય ‘નદીનો ત્રીજો કાંઠો’ દક્ષા પટેલ અને રાજેન્દ્ર પટેલ જેવાં અનુવાદકો પાસેથી સાંપડે એ આવકારદાયક ઘટના છે. પરિચિત-અપરિચિત એવાં મૂળ સર્જકોએ એમની વાર્તારચનાઓ દ્વારા જે પ્રગટ કર્યું છે તે ધ્યાનાર્હ છે, અને એ રીતે વાર્તાઓનું ચયન વિશિષ્ટ બની શક્યું છે. ‘બિલાડી’ (મનોજ દાસ), ‘અમૃતમંથન’ (કાનાઈ કુન્ડુ), ‘સૂકો ફૂલો’ (આગસ્ટો સેસ્પેડસ), ‘લોંદો’ (પૂર્ણા શર્મા) કે ‘અદૃશ્ય થઈ જતો હાથી’ (હારુકી મુરાકામી) સશક્ત વાર્તાકૃતિઓ છે, અને ગુજરાતી વાર્તારસિકોને એ સુલભ કરી આપવા બદલ અનુવાદકોને અભિનંદન આપીએ. આટલું આરંભે જ કહીને આ અનુવાદોના ભાષાકર્મ વિશે થોડી ચર્ચા કરીએ તો અપ્રસ્તુત નહીં લેખાય.

વાર્તાના અનુવાદમાં મૂળ કૃતિને અથવા તો મૂળમાંથી એ જે ભાષામાં અવતરી હોય, અને ત્રીજે પગલે ગુજરાતીમાં આવી હોય તેને, વફાદાર રહેવાની શિસ્ત અમુક અંશે જરૂરી છે, પરંતુ સ્ત્રોતભાષા અને લક્ષ્યભાષાની લાક્ષણિકતાઓ અલગ હોવાની, અને જે વાક્યરચનાઓ મૂળમાં સહજ લાગતી હોય એ અનુવાદમાં અત્યંત ક્લિષ્ટ લાગે. આ મુદ્દો સ્પષ્ટ કરવા પ્રસ્તુત સંચયમાંથી કેટલાંક ઉદાહરણો લઈએ :

“...હોડીમાં સંતાડેલી ખોરાક ખતમ થયા પછી તે નદી છોડી દેશે ને ક્યાંક ચાલી નીકળશે. (જે કદાચ માયાજનક હતું અથવા માફી માગીને ઘેર પાછા ફરશે.)” (પૃ. ૮) અહીં કૌંસમાં જે છે તેનો અર્થ સમજાવા છતાં એની વાચના કષ્ટદાયક બની રહે છે. આવું બીજું એક ઉદાહરણ લઈએ :

“... આ સમાચારોમાં એવી તાકાત ન હતી કે ચાલીસ વર્ષની વયે મને વિવશ કરતાં ને તેમની તરફ વધુ ને વધુ ખેંચતા આ અતિશય પ્રેમમાંથી વિમુખ કરી મૂકે.” (પૃ. ૧૧૩-૧૪) અનાવશ્યક લંબાણ અહીં કેવી ગૂંચ ઊભી કરે છે તે સ્વયંસ્પષ્ટ છે.

ક્યાંક ક્યાંક એક શબ્દનું આવું પુનરાવર્તન રસક્ષતિ માટે જવાબદાર ઠરે છે. સંચયની પ્રથમ વાર્તા ‘મારા બાપુજી અંધારામાં બેસી રહે છે’માં પૃષ્ઠ પાંચ પર ‘શાતા વળે’ જેવો પ્રયોગ ચાર વખત છે. કહેવાની જરૂર નથી કે આ જ ભાવ વ્યક્ત કરી શકે એવી અભિવ્યક્તિ આપણી ભાષામાં પૂરા વૈવિધ્ય સાથે મળી શકે. વાર્તા “અને”નું પુસ્તક”નો અંત જોઈએ :

“- આ વિશ્વની જેમ સ્ત્રી ! અનંત તથા સાવ સુગઠિત તે ચાલ્યા કરવાનું. દયાહીનપણે સતત વધતું ને વધતું.” (પૃ. ૩૬)

અહીં ‘દયાહીનપણે’ જો ‘mercilessly’ હોય તો એ માટે ‘નિરપેક્ષભાવે’ કે ‘લાપરવાહીથી’ વધુ બંધ બેસે છે. જોકે મૂળમાં કયો શબ્દ છે એ કેવળ અનુમાન હોવાથી અહીં મારે ‘ભૂલચૂક લેવીદેવી’ એમ કહી દેવું જોઈએ.

કેટલીક સરખામણી અનુવાદમાં અસ્પષ્ટ બને છે. જેમકે “તેના કાળા વાળ માથા પર મરઘીની જેમ ઊભેલા.” (પૃ. ૫૧) અથવા તો “રસહીન ધાતુ જેવું...” (પૃ. ૧૧૩) એટલે કેવું ?

અહીં અનેક વાક્યરચનાઓ એવી પ્રવેશી ગઈ છે જેમાં સજગપણે જરાતરા ફેરફાર કરી શકાયો હોત તોયે પરિણામ છે તેના કરતાં તો સારું આવ્યું હોત. ઉદાહરણ લેખે,

“હું પણ તેની જેમ દોષિત ઠરાવવામાં આવીશ” (પૃ. ૫૭)ને બદલે “મને પણ તેની જેમ દોષિત ઠરાવવામાં આવશે.” કેમ નહીં ?

“મારે લાંબો ચોટલો બાંધી તેને છેડે બોપટ્ટી બાંધીને જોવું છે.” (પૃ. ૩૮)ની જગ્યાએ “મારે લાંબો ચોટલો વાળી તેને છેડે બોપટ્ટી બાંધીને જોવું છે” એમ શા માટે નહીં ?

આ અનુવાદો વાંચતી વખતે એક અન્ય મર્યાદા નડે છે એ ‘તે’ અને ‘તેના - તેની - તેમના’ના સતત ઉપયોગની. નીચેનો ખંડ જોઈએ :

“તેની પત્ની નીચા કદની અને યુવાન સ્ત્રી હતી. તેની ગરદન પર એક નાનો તલ હતો. તે તલ તેને બહુ ગમતો હતો. કેટલીક વાર તેને ઇચ્છા થતી કે તેને અડકીને જોઈ લે કે તે કેવો છે. તેને થતું કે જો પોતાની નાની આંગળી વડે તલને જરાક દબાવશે તો તેની પત્નીને ગલીગલી થશે અને તે મોઢું દબાવીને હસવા લાગશે.” (પૃ. ૫૨)

આ એકવિધતા થોડા ફેરફાર અને જરા સાવધાનીથી જરૂર ટાળી શકાય. કેટલાક શબ્દોની પસંદગી પણ પુનર્વિચારની અપેક્ષા રાખે છે. જેમકે “મારે લાંબા વાળની મજા ન હોય તો પછી બિલાડી તો જોઈએ જ.” અહીં ‘મજા’ બંધબેસતો શબ્દ નથી. અથવા “મારે તે દયામણી બિલાડી જોઈતી હતી.” (પૃ. ૩૮-૪૦) અહીં ‘દયામણી’ને સ્થાને કંઈક વધારે યોગ્ય ન મળે ? ‘અદૃશ્ય થઈ જતો હાથી’માં પૃ. ૨૮ પર ‘સમતોલપન’ જેવો શબ્દ વપરાયો છે, આ જો છાપભૂલ હોય તો કશું કહેવાનું નથી, પણ જો તેમ ન હોય તો ‘સમતુલા’ કેમ ન વપરાય ?

પ્રસ્તુત અનુવાદો વાંચ્યા પછી ફરીવાર એક લાગણી પ્રબળપણે અનુભવી કે આપણી ભાષામાં પરદેશી ભાષામાં હોય છે તેવા પરિશ્રમી, નિષ્ઠાવાન, ઉત્તમ એવા copy editor કેમ ન હોય ? અનુવાદકો પોતાનું કામ સજજતાથી કરે ત્યારેય ક્યાંક ગફલત, ક્યાંક ક્લિષ્ટતા પેસી જવાનો સંભવ રહે છે. તૈયાર થયેલા અનુવાદોને બારીકાઈથી જોઈચકાસી જોવાનું કામ તજજ્ઞો દ્વારા થાય એ જરૂરી છે જેથી ગાળવા-ચાળવાનું કામ પાકે પાયે થાય, અને અનુવાદકોએ જે મહેનત કરી હોય તે પણ લેખે લાગે. ભૂલો હોય છે તો સાવ નજીવી, છતાં એ અનુવાદની ગુણવત્તાને માટે અવરોધક પુરવાર થાય, અને એમાં રસક્ષતિ થાય એ નિર્વિવાદ છે. સંતોષકારક પરિણામનો નહીં, આગ્રહ તો ઉત્કૃષ્ટ પરિણામનો જ હોય. ‘હું દુઃખની લાંબી રાત’ અને ‘અમૃતમંથન’ કે ‘અદૃશ્ય થઈ જતો હાથી’ જેવા અનુવાદો આપી શકનારાં પાસે આપણી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટતાની હોય.